

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مبانی فقهی حمایت و دفاع از مسلمانان تحت ستم

در سایر کشورها با تطبیق بر حقوق موضوعه

استاد راهنما:

دکتر علیرضا ابراهیمی

نگارنده:

حسین مهدوی فر

دی ماه / ۱۳۹۳

ب

تقدیم به :

تقدیمی کوچک و بضاعتی مزجات به محضر مولا و آقا امام زمان (عج)، مهدی موعود، نقطه امید و آرزوی مستضعفان و شیعیان جهان که با ظهور خود بساط ظلم و ستم را بر می چیند و عدالت را بر گستره گیتی حاکم می نماید .

تشکر و قدر دانی :

سپاس خداوندی را سزاست که انسان را از خاک آفرید و با دمیدن روح رحمانی خود در کالبد او و همچنین به سبب اعطای قوه ناطقه، او را بر سایر موجودات برتری داد و هم او که برترین دین آسمانی اش را به ما ارزانی داشت و به دست پیامبر بزرگ اسلام (ص) و اهل بیت عصمت و طهارت (ع)، ما را از تاریکی و جهالت رهایی بخشید. پس از حمد و ثنای خداوند منان، بر خود لازم می دانم از همه کسانی که در رشد و تعالی حقیر سهمی داشته اند، تشکر و قدردانی نمایم :

پدر و مادر عزیزم که در نهایت سختی و مشقت و در کمال لطف و مهربانی، مرا پروراندند و امکان تحصیل را برایم فراهم نمودند و مربیان و معلمان و اساتیدی که در مقاطع و مراحل مختلف تحصیلی، از محضرشان کسب فیض نمودم، بخصوص استاد راهنمای معزز و گرامی حجت الاسلام دکتر علیرضا ابراهیمی که با بذل عنایت خویش، حقیر را در راستای هرچه بهتر نگاشتن این پژوهش مورد لطف و رحمت خویش قرار دادند. در نهایت خدای متعال را شاکرم به نعمت وجود همسری صبور و مهربان، که اگر یاری او نبود توفیق نوشتن این رساله، به راحتی برایم میسر نمی شد.

چکیده:

همانطور که می دانیم مبارزات آزادی خواهانه و آزادی بخش مردم مظلوم و مسلمان کشورهای مختلف جهان مانند فلسطین، سوریه، عراق، یمن، مصر، بحرین و... که سالهای مدیدی است زیر سلطه غاصبان، مستکبرین و تروریست های تکفیری قراردارند، امروزه در سطح گسترده ای همچنان ادامه دارد. براساس آیات، روایات و ادله عقلی متعدد، جامعه اسلامی پیکره واحدی است و مسلمانان نمی توانند در قبال تهاجم بیگانگان به سایر هم کیشان بی تفاوت باشند؛ جمهوری اسلامی ایران نیز بر مبنای اعتقادات عمیق و اصیل اسلامی و تعالیم اهل بیت (ع) حمایت و دفاع از مظلومین و مستضعفان به خصوص مسلمانان تحت ستم در هر نقطه از جهان را، وظیفه دینی، ملی و انسانی خود می داند و با توجه به توان و امکانات و مصالح موجود، از هیچ گونه کمک و حمایتی نسبت به آن ها دریغ نمی ورزد. نوشتار حاضر درصدد است تا مبانی فقهی حمایت از مظلومین جهان به ویژه مسلمانان تحت ستم سایر کشور ها را با تطبیق بر حقوق موضوعه داخلی و بین المللی، بررسی نماید؛ روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و ابزار گردآوری داده ها، استفاده از منابع کتابخانه ای و با مراجعه به کتاب های فقهی و حقوقی است.

یافته ها و دستاوردهای این پژوهش نشان می دهد که علاوه بر آیات و روایات بسیاری که به ظلم ستیزی و دفاع از مظلومین و مسلمانان ستم دیده اشاره و تاکید دارد، عقل و فطرت انسان های بیدار نیز به ضرورت این مسئله اذعان دارد و این موضوع مورد اجماع فقهای اسلام است. در حقوق بین الملل و داخلی نیز مواد و بند های فراوانی برای دفاع مشروع از خود و دیگران وضع شده که با مبانی فقهی، مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته اند. با توجه به یافته های پژوهش می توان نتیجه گرفت که این مواضع و رویکرد حکومت اسلامی در حمایت از مظلومان و مسلمانان تحت ستم در سایر کشورها، کاملاً برگرفته از ارزشهای دینی و مبانی فقهی ما بوده و علاوه بر جنبه های سیاسی و حقوقی، به عنوان یک وظیفه شرعی، ملی و انسانی مطرح می باشد.

کلید واژه ها:

مبانی فقهی، دفاع، مسلمانان، نهضت های آزادی بخش، حقوق داخلی، حقوق بین الملل.

مبانی فقهی ، دفاع ، مسلمانان ، نهضت های آزادی بخش ، حقوق داخلی ، حقوق بین الملل . **فهرست**

مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه :
۱	۱- بیان مسئله :
۲	۲- ضرورت و اهمیت تحقیق :
۲	۳- پیشینه تحقیق :
۲	۴- اهداف تحقیق :
۳	۶- فرضیه ها :
۳	۷- روش تحقیق :
۴	فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
۵	بخش اول : مفاهیم بنیادین در حقوق بین الملل اسلام.....
۵	۱- مفهوم حقوق بین الملل اسلام.....
۶	۲- مفهوم جهاد.....
۶	۳- انواع جهاد.....
۷	۳-۱- جهاد تدافعی (دفاعی)
۹	۳-۲- جهاد ابتدایی (جهاد دعوت).....
۱۱	۱- دارالاسلام و دارالکفر.....
۱۴	۵- ظلم
۲۱	۶-قاعده نفی سبیل
۲۶	بخش دوم : مفاهیم بنیادین در حقوق بین الملل معاصر.....
۲۶	۱- اصل عدم مداخله

- ۱-۱- منشور ملل متحد واصل عدم مداخله ۲۶
- ۲-۱- قطعنامه های سازمان ملل ۲۷
- ۳-۱- آرای دیوان بین المللی دادگستری (I.C.J.) ۲۹
- ۲- اصل منع توسل به زور ۳۰
- ۱-۲- جایگاه اصل در منشور ملل متحد ۳۱
- ۲-۲- اصل منع توسل به زور در قطعنامه های سازمان ملل ۳۲
- ۳-۲- رای دیوان درباره ی اصل منع توسل به زور ۳۳
- ۳- تجاوز ۳۴
- ۴- حق دفاع مشروع (دفاع از خود) ۳۶
- ۵- مداخله ۴۰
- ۶- مداخله بشردوستانه ۴۱
- ۷- حق دفاع دسته جمعی (دفاع از دیگری) ۴۳
- ۸- سیستم امنیت دسته جمعی ۴۴

فصل دوم : اصول و مبانی فقهی دفاع از دیگران به ویژه مسلمانان از دیدگاه اسلام ۴۶

- بخش اول : دفاع از دیگران در برابر تجاوز نظامی به آنان ۴۷
- ۱- ادله ی توسل به زور در برابر تجاوز نظامی به دیگری ۴۷
- ۱-۱- قرآن کریم ۴۷
- ۲-۱- سنت ۵۳
- ۳-۱- فطرت ۵۶
- ۴-۱- عقل ۵۸
- ۵-۱- اجماع فقها و اندیشمندان ۵۹
- ۲- گستره ی توسل به زور در برابر تجاوز نظامی به دیگری ۶۴

- ۶۴..... ۱-۲- دفاع از دولت های اسلامی
- ۶۵..... ۲-۲- دفاع از بلاد اسلامی
- ۶۵..... ۳-۲- دفاع از مسلمانان و جمعیت های اسلامی
- ۶۶..... ۴-۲- دفاع از هم پیمانان دولت اسلامی
- ۶۷..... ۵-۲- دفاع از مظلومان و مستضعفان
- ۶۸..... ۳- شرایط و محدودیت های توسل به زور در برابر تجاوز نظامی به دیگری
- ۷۰..... بخش دوم : دفاع از دیگران در برابر تجاوز به حقوق انسانی آنها
- ۷۱..... ۱- جهاد دعوت
- ۷۱..... ۱-۱- ادله ی جهاد دعوت
- ۷۳..... ۲-۱- ماهیت جهاد دعوت
- ۷۴..... ۳-۱- شرایط و محدودیت های جهاد دعوت
- ۷۵..... ۴-۱- رهبری در جهاد دعوت
- ۷۶..... ۲- جهاد آزادی بخش
- ۷۷..... ۱-۲- وجوب هجرت در صورت نداشتن تمکن در اقامه ی شعائر دینی
- ۷۷..... ۲-۲- بی طرفی دولت اسلامی در شورش های داخلی دیگر کشورها

۷۹..... فصل سوم: حمایت و دفاع از دیگران به ویژه مسلمانان در حقوق موضوعه

- ۸۰..... بخش اول : حمایت و دفاع از دیگران در حقوق بین الملل معاصر
- ۸۰..... ۱- دفاع از دیگران در برابر تجاوز نظامی به آن ها
- ۸۰..... ۱-۱- سیستم امنیت دسته جمعی در نظام ملل متحد
- ۸۰..... ۱-۱-۱- ماهیت و هدف سیستم امنیت دسته جمعی در نظام ملل متحد:
- ۸۱..... ۱-۱-۲- جایگاه سیستم امنیت دسته جمعی در منشور ملل متحد

- ۱-۱-۳- علل ناکامی و شکست سیستم امنیت دسته جمعی ۸۲
- ۱-۲-۲- دفاع مشروع دسته جمعی ۸۵
- ۱-۲-۱- ماهیت دفاع مشروع دسته جمعی ۸۵
- ۱-۲-۲- ادله‌ی مشروعیت دفاع مشروع دسته جمعی ۸۷
- ۱-۲-۳- رابطه‌ی دفاع مشروع دسته جمعی با سیستم امنیت دسته جمعی ۸۸
- ۱-۲-۴- رابطه ترتیبات منطقه ای و پیمان‌های دفاعی با دفاع مشروع دسته جمعی ۹۰
- ۱-۲-۵- شرایط و محدودیت های دفاع مشروع دسته جمعی ۹۱
- ۱-۲-۵-۱- شرایط عمومی ۹۱
- ۱-۲-۵-۲- شرایط ویژه ۹۲
- ۲- دفاع از دیگران در برابر تجاوز به حقوق انسانی آنان ۹۳
- ۱-۲-۱- مداخله ی بشر دوستانه به منظور حمایت از حقوق فردی بشر ۹۳
- ۱-۲-۱- تعیین حقوق مورد حمایت ۹۴
- ۱-۲-۲- تعیین مرجع ذی صلاح برای مداخله ی بشردوستانه ۹۵
- ۲-۲-۱- مداخله ی بشردوستانه به منظور حمایت از نهضت های آزادی بخش ۹۶
- ۱-۲-۲- حق تعیین سرنوشت و ویژگی آن ۹۶
- ۲-۲-۲- نهضت های آزادی بخش و اقسام آن ها ۹۸
- ۲-۲-۳- ارتباط اصل منع توسل به زور و حق تعیین سرنوشت ۹۹
- ۱- دفاع مشروع در حقوق جزای ایران ۱۰۱
- ۱-۱- تعریف دفاع مشروع ۱۰۱
- ۱-۲- مبنای حقوقی دفاع مشروع ۱۰۲
- ۳-۱- تاریخچه مرتبط با دفاع مشروع در ایران ۱۰۲

- ۱-۴- موضوع دفاع مشروع: ۱۰۴
- ۱-۵- شرایط حمله و دفاع ۱۰۶
- ۱-۵-۱- شرایط حمله و تجاوز ۱۰۶
- ۱-۵-۲- شرایط دفاع ۶-۶۶+۶۶۱-۶- اعمال در حکم دفاع مشروع ۱۰۹

دفاع مشروع و حمایت از مستضعفان در قانون اساسی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران **فصل چهارم:**

بررسی تطبیقی حمایت و دفاع از دیگران در اسلام و حقوق موضوعه ۱۱۴

بخش اول: حمایت و دفاع از دیگری در برابر تجاوز نظامی ۱۱۵

۱- اشتراک نظر در اصل مشروعیت دفاع از دیگری ۱۱۵

۲- اختلاف نظر در ماهیت دفاع از دیگری ۱۱۶

۳- تفاوت مبنایی دفاع از دیگری ۱۱۶

۴- انگیزه‌ها و اهداف ۱۱۷

۵- شرایط توسل به زور در برابر تجاوز نظامی به دیگری در هر دو نظام حقوقی ۱۱۸

۶- وظایف دولت های اسلامی در عصر حاضر نسبت به یکدیگر در برابر تجاوز ۱۱۹

۷- وظایف دولت های اسلامی در عمل به تعهدات بین المللی ۱۲۱

بخش دوم: حمایت و دفاع از حقوق انسانی دیگران ۱۲۳

۱- اشتراک نظر در حمایت از حقوق بشر و پیشینه تاریخی آن ۱۲۳

۲- اختلاف در مفهوم و مصادیق حقوق بشر ۱۲۴

۳- جهانی بودن حقوق بشر ۱۲۸

نتیجه گیری ۱۲۹

فهرست منابع و مآخذ: ۱۳۳

مقدمه :

هر انسانی عقلا حق دارد در مواقع احساس خطر به دفاع از جان، مال و ناموس خود و افرادی که دفاع از آنان بر وی واجب است، اقدام کند. دین مبین اسلام به عنوان آیینی جامع و کامل در این مورد نیز به پیروان خود، راهکار ارائه داده و با قید شرایطی به مسلمانان اجازه داده تا به هنگام لزوم، به دفاع از خود و دیگران برخیزند و این امر گویای چیزی نیست جز اهمیت قائل شدن دین مبین اسلام به حیثیت و کرامت ذاتی نوع بشر. در این پژوهش برآنیم تا در حد وسع خود مفهوم و شرایط دفاع مشروع از خود و دیگران بخصوص مظلومان و مسلمانان تحت ستم را از دیدگاه فقه اسلام و با تطبیق بر حقوق موضوعه داخلی جمهوری اسلامی ایران و حقوق بین الملل معاصر مورد بررسی قرار دهیم.

در مقدمه برخی از مباحث به شرح زیر بیان می شود :

۱- بیان مسئله :

امروزه در عرصه بین الملل شاهد فجیع ترین جنایات و ظلم ها نسبت به مستضعفین و مسلمانان در کشورهای غیر اسلامی و بعضا در کشورهای خودشان هستیم که دل هر انسان آزاده ای را به درد می آورد.

یکی از مسائل مهمی که ریشه در فطرت الهی افراد دارد، عدالت و ابراز ناراحتی و انزجار از ظلم به ضعیفان است.

حمایت و دفاع از مظلومین و مستضعفان، فارغ از اینکه دارای چه دین و آیینی هستند و اینکه در چه منطقه ای زندگی می کنند از جمله اصول اساسی و مبانی ایدئولوژیک مکتب اسلام ناب است. حال چنان چه گروهی که مورد ستم واقع شده اند مسلمان باشند و یا کشوری که مورد تهاجم واقع شده، کشور اسلامی باشد، شرایط کمی متفاوت تر و مهم تر خواهد بود. مساله مورد بررسی در این پایان نامه آن است که حمایت و دفاع از مسلمانان ستم دیده سایر کشورها در حقوق موضوعه و فقه امامیه از چه جایگاهی برخوردار است؟ این مساله اهمیت ویژه ای دارد تا آنجا که حتی احکام خاصی در جهت دفاع از مسلمانان و سرزمین اسلامی در ابواب مختلف فقه به ویژه مسائل مربوط به جهاد و دفاع وجود دارد.

در عرف و معاهدات بین المللی نیز مقرراتی یافت می شود که می توان برای حمایت و دفاع از مظلومان بخصوص مسلمانان ستم دیده در کشور های غیر اسلامی به آنها استناد کرد.

۲- ضرورت و اهمیت تحقیق:

در جامعه کنونی بین الملل و در کشورهای غیر مسلمان، بسیار شاهد ظلم و ستم هایی هستیم که به مسلمانان ساکن در آن کشور ها وارد می شود و به راحتی حقوق اولیه آن ها توسط حاکمان آن کشور ها نادیده گرفته می شود، آنها را از انجام برخی تکالیف مذهبی شان منع می کنند، در زمینه آموزش آن ها را با محدودیت هایی مواجه می نمایند و در برخی موارد آن ها را مورد آزار و اذیت و کشتار قرار داده و آسایش را از آن ها سلب می کنند .

مسلمانان در کشور های اسلامی و غیر اسلامی باید در جهت دفاع مشروع از خود و هم کیشان شان با مبانی فقهی دین اسلام و معاهدات و عرف بین المللی در این زمینه آشنا شوند و با اراده و قوت هر چه تمام، به دفاع از خود و یکدیگر اهتمام ورزند .

۳- پیشینه تحقیق:

در فقه امامیه در مساله دفاع (مشروع) از خویش، کتاب های بسیاری نگاشته شده است، چنان که محقق حلی در «شرایع» و شهیدین در «لمعه و شرح لمعه» و فقهای متأخر مانند شهید مطهری در کتاب جهاد و امام خمینی (قدس سره) در تحریر الوسيله باب دفاع از اسلام راجع به مشروعیت و جواز دفاع فردی بحث کرده اند، اما بررسی ها نشان داد که در مورد دفاع و حمایت از دیگران بخصوص مسلمانان ستم دیده در سایر کشور ها، کتاب یا پژوهشی مستقلی تالیف نشده است و چنان چه این موضوع در بخش هایی از پژوهش ها مورد بررسی قرار گرفته باشد، مولفین تنها آن را از منظر فقهی بررسی کرده اند و کمتر پژوهشی آن را هم در حقوق موضوعه داخلی و بین المللی، و هم در فقه امامیه به نحو تطبیقی بررسی کرده است. تحقیق حاضر پژوهشی میان رشته ای است که این موضوع را در فقه امامیه و حقوق بین المللی مطالعه می نماید . این مطالعه میان رشته ای جنبه نوآوری پایان نامه است .

۴- اهداف تحقیق:

الف) تشویق مسلمانان و به ویژه حاکمان و دولت مردان کشور های اسلامی در جهت حمایت های مادی و معنوی از مسلمانان مظلوم و ستم دیده در سایر کشورها .

ب) متوجه ساختن حاکمان و روسای کشور های غیر اسلامی در به رسمیت شناختن حقوق مذهبی و انسانی اقلیت های مسلمان در کشور های آنان .

ج) آشنایی مسلمانان کشور های غیراسلامی با حقوق اولیه خود و آگاهی آنان از امکان شکایت کردن به نهاد های بین المللی با استناد به منابع حقوق بین الملل، برای دفاع از خود در مقابل ظلم و ستم های حاکمان جور.

۵- سوالات تحقیق :

سوال اصلی که در این پژوهش قصد داریم به آن پاسخ دهیم آن است که مبانی فقهی اسلام در جهت حمایت و دفاع از مسلمانان ستمدیده سایر کشورها چیست و چه تطابقی با حقوق موضوعه داخلی و بین المللی دارند ؟

سوالات فرعی این پژوهش عبارتند از :

- جهاد در اسلام دارای چه انواعی است ؟

- کدام یک از منابع حقوق بین الملل معاصر (اعم از معاهدات، عرف بین الملل و ...) در

جهت دفاع از ستمدیدگان و مظلومان قابل استناد است ؟

۶- فرضیه ها :

الف) حمایت و دفاع از مظلومان و به ویژه مسلمانان تحت ستم در سایر کشور ها یک تکلیف " الزامی " است و بدون درخواست افراد ستم دیده هم این تکلیف الزامی وجود دارد، البته نوع دفاع و حمایت و میزان آن با توجه به قدرت و مصلحت و امکانات دولت اسلامی متفاوت است .

ب) حمایت و دفاع از مظلومان به ویژه مسلمانان ستمدیده در سایر کشور ها یک تکلیف " اخلاقی " است و منوط به درخواست افراد ستم دیده است .

به نظر می رسد فرضیه اول مورد پذیرش قرار گیرد .

۷- روش تحقیق :

روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و ابزار گردآوری داده ها، استفاده از منابع کتابخانه ای، و با مراجعه به کتاب های فقهی و حقوقی است . هم چنین در بسیاری از موارد از نرم افزار ها و سایت های معتبر نیز مطالبی گردآوری شده است و با منابع اصلی، مطابقت داده شده است .

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

بخش اول : مفاهیم بنیادین در حقوق بین الملل اسلام

۱- مفهوم حقوق بین الملل اسلام

حقوق بین الملل را به حقوق جامعه‌ی بین المللی، یعنی مجموعه‌ی قواعد و مقرراتی که بر جامعه‌ی بین المللی (کشورها یا سازمان یا معاهدات و مانند اینها) حاکم است، تعریف کرده‌اند. مقصود از اسلامی بودن حقوق بین الملل یا حقوق بین الملل اسلام، بیان دیدگاه اسلام درباره‌ی قواعد و مقررات بین الملل یا حاکم بر جامعه‌ی بین المللی است. برخی نویسندگان گفته‌اند: حقوق بین الملل اسلامی، مجموعه‌ای از قواعد حقوقی است که بر روابط بین المللی یک کشور اسلامی حکومت می‌کند.^۱

اما باید توجه داشت که مقصود ما از این عنوان، مطالعه‌ی تطبیقی و مقایسه‌ای میان نظام حقوقی اسلام و حقوق بین الملل یا کشف اصول و قواعد مشترک میان نظام حقوقی اسلام و دیگر نظام‌های حقوقی معاصر جهان و انطباق آنها با مفهوم اصول کلی حقوقی و اثبات موجودیت آنها به عنوان منبع مستقل حقوق بین الملل نیست. همچنان که منظور از حقوق بین الملل اسلامی، آن حقوق بین المللی‌ای نیست که فقط بر روابط بین المللی کشورهای مسلمان حاکم باشد، بلکه منظور مقررات اجرایی در یک جامعه‌ی بین المللی است که کشورهای مسلمان و نامسلمان، هر دو در آن حضور دارند.^۲ از این رو هدف مطالعه، نهادها و پدیدارها و موضوعات حقوق بین الملل از دیدگاه اسلام است؛ یعنی مطالعه‌ی آن بخشی از مقررات حقوقی در کل سیستم حقوقی اسلام که مربوط به روابط بین الملل است؛ مثلاً جنگ و صلح، تروریسم و خلع سلاح هسته‌ای، معاهدات، داوری‌ها، حقوق جنگ و موضوعات معمول در حقوق بین الملل معاصر را انتخاب، و نظر اسلام را در مورد آنها بیان می‌کنیم.

۱. سید خلیل خلیلیان، حقوق بین الملل اسلامی، چاپ پنجم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵، ص ۱۱۴.

۲. همان، ص ۱۱۵.

بنابراین روشن می‌شود که سخن برخی نویسندگان حقوق بین‌الملل در انتقاد از «به کارگیری واژه‌ی حقوق بین‌الملل اسلامی»، یا تعریف آن به حقوق حاکم و ناظر بر مناسبات کشورهای اسلامی، نادرست است؛ زیرا مقصود، مفهوم عام آن، یعنی حقوق حاکم بر مناسبات همه‌ی کشورها اعم از اسلامی و غیر اسلامی است، اما مبنای تعیین اصول و ضوابط حاکم و ارزش داوری درباره‌ی مقررات، دیدگاه آموزه‌های اسلامی برگرفته از منابع شریعت اسلامی، یعنی عقل و وحی، اعم از قرآن و سنت است.^۱

۲- مفهوم جهاد

جهاد از ریشه‌ی «جهد»، به فتح یا ضمّ جیم، به معنای مشقت، طاقت یا وسع و توان و به معنای بذل جهد است مطلقاً^۲ یا به معنای تلاش همراه با رنج و مشقت است.^۳ گویا مجاهد آنچه در توان و طاقت خود دارد بذل، و در راه رسیدن به هدفش مصرف می‌کند. به همین دلیل، گفته‌اند که جهاد همان نبرد به منظور پشتیبانی و حمایت از دین است؛ ولی در اصطلاح شرعی، جهاد به معنای خاص «بذل جان و مال و آنچه است که جنگ با مشرکان یا شورشیان بر دولت اسلامی بسته به آن است، در راه اعتلای کلمه‌ی اسلام»^۴ و در لسان فقیهان، به معنای اخص، یعنی «قتال فی سبیل الله» و نبرد در راه خدا به کار می‌رود، نه مطلق جنگ و نبرد؛ بلکه جهاد زمانی حقیقتاً جهاد است که برای خدا و اعلا‌ی کلمه الله باشد، نه بهره‌مندی دنیوی.^۵ مقصود ما از جهاد در این تحقیق همین معنای اخص است.

۳- انواع جهاد

جهاد بر دو قسم است: ۱. جهاد تدافعی؛ ۲. جهاد ابتدایی

۱. برای اطلاع بیشتر از حقوق بین‌الملل اسلامی، ر.ک: محمدرضا ضیایی بیگدلی، اسلام و حقوق بین‌الملل، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۹؛ سید خلیل خلیلیان، حقوق بین‌الملل اسلامی، ج ۱ و عباسعلی عمید زنجانی، فقه سیاسی: حقوق بین‌الملل اسلامی، چاپ سوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۳، ج ۳.

۲. محمد مهدی شمس الدین، جهادالامه، به قلم حسن مکی، بیروت: دارالعلم، ۱۹۹۷ م، ص ۱۳-۱۴؛ حسین بن محمد الراغب الاصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، طهران: دفتر نشر الکتب، ۱۴۰۴ ق، ص ۱۰۱.

۳. سید علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، چاپ سوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۷۷-۷۸.

۴. زین الدین بن علی الجبعی العاملی (الشهیدالثانی)، الروضه البهیة فی شرح المعه الدمشقیه، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق، ج ۲، ص ۳۷۹.

۵. محمد مهدی شمس الدین، جهادالامه، ص ۲۰-۲۶.

۳-۱- جهاد تدافعی (دفاعی)

مقصود از جهاد تدافعی، جنگی است که در برابر تهاجم و تجاوز فیزیکی دشمنان و متجاوزان به مسلمانان، کشورهای اسلامی، دین مقدس اسلام و ارزش‌ها و مقدسات آن، افراد و اتباع و جمعیت‌های تحت حمایت دولت اسلامی یا به منظور عدالت‌گستری در جهت حمایت از مظلومان و مستضعفان صورت پذیرد. بدین ترتیب، اقسام مختلف جهاد تدافعی عبارت است از:

الف) نبرد مسلمان هر کشور با متجاوزان به آن کشور (دفاع مشروع)؛

ب) نبرد مسلمانان در حمایت از دیگر کشورهای اسلامی یا دولت‌های دیگری که مورد تجاوز مسلحانه‌ی کشور دیگری قرار گرفته باشند (دفاع از دیگری)؛

ج) نبرد مسلمانان در حمایت از مسلمانان یا مظلومان و مستضعفان (نه دولت‌ها) یا جمعیت‌های مبارز که زیر شکنجه، ستم و استبداد حاکمان و فرمانروایان خود قرار گرفته باشند (جهاد آزادی‌بخش)؛ ولی اگر جهاد در راه خدا به منظور رفع اختناق و تامین آزادی ابلاغ دعوت و پیام توحید به آنان و انتخاب آزادانه‌ی دین حق باشد، جهاد ابتدایی یا جهاد دعوت نامیده می‌شود.

البته جهاد تدافعی در اسلام، فقط دفاع منفعلانه نیست تا لزوماً پس از وقوع و فعلیت یافتن حمله مسلحانه صورت پذیرد، بلکه اگر یک خطر قطعی قریب‌الوقوع، دارالاسلام یا بلاد اسلامی را هدف تهاجم خود قرار دهد و امنیت و آسایش آنان را تهدید کند، جهاد تدافعی بازدارنده واجب می‌شود.^۱ بنابراین جهاد تدافعی افزون بر انتقام و مقابله با تجاوزی که در گذشته صورت گرفته،^۲ یا اینک در حال وقوع است،^۳ شامل دفاع پیشگیرانه در برابر تجاوز قریب‌الوقوع نیز می‌شود.^۴

با وجود این، بسیاری از فقیهان اصلاً از جهاد دفاعی بحث نکرده و از آن نامی نبرده‌اند. بسیاری، بلکه بیشتر آنها، نیز به استطراد از آن بحث کرده‌اند.^۵ برخی دیگر نیز اساساً جهاد را به

۱. همان، ص ۲۰۵-۲۰۶؛ قدرت الله خسروشاهی و مصطفی دانش پژوه، فلسفه حقوق، چاپ سوم، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸، ص ۲۷۱.

۲. مانند غزوه زیدبن حارثه به سوی جُدَام (ر.ک: ابن هشام، السیره النبویه، بیروت: دارالقلم، ج ۴، ص ۲۶۰-۲۶۲)

۳. نساء(۴)، ۷۵.

۴. محمد خیرهیکل، الجهاد و القتال فی السیاسه الشرعیه، الطبعه الثانیه، بیروت: دارالبیاق، ۱۴۱۷ ق، ص ۶۰۲.

۵. ر.ک: زین الدین بن علی الجبعی العاملی (الشهید الثانی)، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، قم: موسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۲۰۱؛ ابوالصلاح الحلبی، الکافی فی الفقه: الینابیع الفقهیه، الجهاد، طهران: مرکز بحوث الحج والعمره، ۱۴۰۶ ق؛ محمد حسن النجفی، جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، الطبعه السابعه، بیروت: داراحیای التراث العربی، بی تا، ج ۲۱، ص ۵.

جهاد ابتدایی منحصر، و تصریح می‌کنند که آنچه به نام جهاد دفاعی مشهور است، دفاع است، نه جهاد،^۱ و در نهایت، صاحب جواهر نیز دفاع شخصی را خارج از جهاد می‌داند، البته آثاری نیز بر این عنوان مترتب است و فقط بحث لفظی نیست.^۲ برخی از فقیهان و حقوق‌دانان اسلامی نیز به عکس با انحصار جهاد در جهاد دفاعی، تقسیم جهاد را به دو قسم ابتدایی و دفاعی نادرست می‌دانند. این در حالی است که یکی از اقسام جهاد دفاعی را دفاع در برابر تجاوز به دعوت‌کنندگان به سوی خدا با سلب آزادی تبلیغ و ایجاد گمراهی در دین قرار می‌دهند. با این توجیه که تجاوز، فقط در تجاوز مسلحانه خلاصه نمی‌شود، بلکه تجاوز به حقوق انسانی انسان‌ها نیز تجاوز است و دفاع در مقابل آن، دفاع مشروع است، نه تهاجم.^۳ نزدیک به همین مفهوم، مرحوم قطب راوندی می‌نویسند: «اگر گفته شود چنانچه در سال‌های اول صدر اسلام (پیش از صدور اذن جهاد) نبرد با کسانی که با ما نبرد نکرده باشند جایز شمرده شده است؟ پاسخ می‌دهیم که تا پیش از صدور دستور جهاد با کفار، نبرد با آنان تجاوز از حدود الهی بود؛ اما پس از آن دقیقاً منطبق بر آن چیزی بود که خداوند تعالی به صلاح بندگان مقرر داشت، نه تعدی و تجاوز از آن».^۴ در حالی که اجماع فقیهان یا دست کم شهرت قریب به اتفاق آنان به جواز، بلکه وجوب جهاد ابتدایی است. آیت الله مصباح یزدی در این زمینه می‌فرماید: «واقعیت این است که مشروعیت و جواز جهاد ابتدایی از ضروریات فقه اسلام است. اینکه آیا در قرآن کریم آیه‌ای دال بر جواز یا وجوب جهاد ابتدایی هست یا نیست، و نیز اینکه آیا در زمان حیات رسول اکرم صل الله علیه و آله جهاد ابتدایی رخ داده است یا نه، هیچ یک به اصل مشروعیت این قسم جهاد ضربه‌ای وارد نمی‌آورد».^۵

مسئله‌ای که باید بدان توجه داشت، به خصوص در مباحث تطبیقی، وحدت و همسانی کاربرد اصطلاحات است. جهاد ابتدایی به قصد تجاوز به حقوق دیگران یا برای کشورگشایی و اغراض پست مادی نیست. گرچه تهاجمی است، تجاوزکارانه نیست، بلکه ماهیت آن دفاعی است؛ اما لزوماً دفاعی به معنای مقابله با یک تجاوز نظامی نیست. آنچه در حقوق بین الملل جنگ

۱. زین الدین بن علی الجعفی العاملی، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، ج ۳ ص ۲۰۱.

۲. محمد حسن النجفی، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۲۱، ص ۱۵-۱۶.

۳. وهبه الزحیلی، العلاقات آثار الحرب الدولیه فی الاسلام، بیروت: الرساله، ۱۴۰۱ ق، ص ۹۳-۹۴.

۴. جمال الدین المقفاد بن عبدالله السیوری، کنز العرفان فی فقه القرآن، طهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه، بی تا، ص

۱۱۹.

۵. محمد تقی مصباح، حقوق و سیاست در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۹۳-۱۹۴.

دفاعی محسوب می‌شود و فقیهان ما نیز در مبحث جهاد تدافعی از آن یاد کرده‌اند، دفاع در برابر حمله‌ی مسلحانه است.^۱ به همین دلیل، این قسم زیر عنوان «مداخله‌ی بشردوستانه» بررسی می‌شود، نه دفاع مشروع فردی یا جمعی. شیخ عمیدالرکن یاسین سوید می‌گوید: «برخی از مورخان بر این باورند که عقیده‌ی اسلامی، خصلت دفاعی دارد؛ در حالی که برخی از آنها جواز جنگ در اسلام را منحصر به دو حالت می‌دانند: ۱. حالت دفاع از جان، دین و آزادی عقیده؛ ۲. حالت ردّ تجاوز؛ ولی ما با این نظر مورخان در منحصر کردن جنگ مشروع در اسلام به جنگ دفاعی مخالفیم و بر این باوریم که عقیده‌ی اسلامی خصلت تهاجمی دارد».^۲

۳-۲- جهاد ابتدایی (جهاد دعوت)

خداوند دستورها و برنامه‌هایی برای سعادت، آزادی، تکامل، خوشبختی و آسایش انسان‌ها طرح کرده، و پیامبران خود را موظف ساخته است که این دستورها را به مردم ابلاغ کنند. حال اگر فرد یا جمعیتی یا دولتی ابلاغ این فرمان‌ها را مزاحم منافع پست خود ببیند و بر سر راه دعوت انبیا موانعی ایجاد کند، آنها حق دارند نخست از راه مسالمت‌آمیز، و گرنه با توسل به زور، این موانع را از سر راه دعوت خود بردارند و آزادی تبلیغ را برای خود به دست آورند؛ چرا که این از حقوق اساسی همه‌ی مردم و در همه‌ی اجتماعات است که ندای منادیان راه حق را بشنوند و در پذیرش دعوت آنان آزاد باشند. اگر کسانی بخواهند آنها را از حق مشروع خویش محروم کنند و اجازه ندهند صدای منادیان راه خدا به گوش جان آنها برسد و از بند اسارت و بردگی فکری و اجتماعی آزاد شوند، طرف داران این برنامه‌ها حق دارند برای فراهم ساختن این آزادی از هر وسیله‌ای استفاده کنند. از اینجا مفهوم و ضرورت جهادهای ابتدایی در اسلام و دیگر ادیان آسمانی روشن می‌شود.^۳

بنابراین جهاد ابتدایی، جهاد دعوت است، نه «ادخال غیر المسلمین الی الاسلام»^۴ و وادار کردن آنها به پذیرفتن اسلام و منتقل شدن آنها یا بازگرداندن آنها به دین اسلام^۵ یا پذیرش حکم و

۱. سید صادق حقیقت، مسوولیت‌های فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری اسلامی (معاونت اندیشه اسلامی) ۱۳۷۶، ص ۳۲۲-۳۲۳.

۲. محمد خیر هیكل، الجهاد والقتال فی السیاسه الشرعیه، ج ۱، ص ۶۰۲.

۳. ناصر مکارم شیرازی و جمعی از همکاران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۵-۱۶.

۴. محمد مهدی شمس الدین، جهاد الامه، ص ۱۰۷.

۵. محمد حسن النجفی، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۲۱، ص ۴۶.

حاکمیت اسلامی.^۱ به نظر ما جهاد ابتدایی، جهاد دعوت و ابلاغ تعالیم دین جهانی اسلام است و موارد پیش گفته یا غیر آن، حد جهاد دعوت است؛ یعنی اینکه چه زمانی با کفار و مشرکان در راه دعوت اسلامی مقابله‌ی مسلحانه می‌شود؟ آیا تا دعوت کنندگان و یا تا مزاحمت و ممانعت از دعوت و تبلیغ. پس جهاد ابتدایی، جهاد دعوت است. در نتیجه‌ی دفاع از مسلمانان دیگر کشورها یا دیگر افراد یا جمعیت‌هایی که مورد ظلم و تجاوز نظامی دولت‌های کفر قرار می‌گیرند، تحت عنوان دفاع از دیگری و داخل در جهاد دفاعی است (جهاد دفاعی رهایی بخش)؛ ولی جهاد برای محو شرک و بت‌پرستی و زمینه‌سازی برای انتخاب آزادانه و آگاهانه‌ی دین اسلام، تحت عنوان جهاد ابتدایی قرار می‌گیرد. با این توضیح، نادرست بودن تقسیم جهاد به سه قسم جهاد ابتدایی آزادی بخش، جهاد تدافعی و جهاد برای نابود ساختن شرک و بت‌پرستی روشن می‌گردد.^۲

با توجه به مطالب گفته شده، در این مبحث می‌توان مراتب مختلفی برای اقسام جهاد، اعم از دفاعی و ابتدایی، در نظر گرفت:

الف) مقابله با دشمنی که قصد تجاوز به مال و ناموس فردی را دارد (دفاع شخصی) که خارج از حیطه‌ی بحث ماست؛

ب) دفاع از سرزمین و دولت اسلامی و مسلمانان و جمعیت ساکن در دارالاسلام یا اتباع دولت اسلامی، در مقابل حمله‌ی کفار یا دیگر متجاوزان به مال و جان و ناموس امت اسلامی.

ج) جهاد با کسانی که ستم آشکاری به مسلمانان یا مستضعفان دیگر نقاط جهان روا می‌دارند؛ مانند اسرائیل غاصب و متجاوز به سرزمین مقدس فلسطین که به حکم آیات و روایات دفاع از آنان واجب است. بر اساس امکان تعدد دارالاسلام (برطبق برخی مبانی)، وضعیت فعلی دنیای اسلام - که بر اساس مرزهای جغرافیایی تقسیم‌بندی شده است و هر یک بر اساس معاهدات بین‌المللی تعهداتی در جامعه‌ی بین‌المللی دارند و نیز به لحاظ در نظر گرفتن بحث تطبیقی - که مستلزم همسانی در مفاهیم و موضوع مورد بحث است - و با وجود اعتقاد خود به وحدت دارالاسلام و پایبندی به مرزهای عقیدتی به جای مرزهای جغرافیایی،^۳ این قسمت را به تمامی در

۱. محمد مهدی شمس الدین، جهاد الامه، ص ۱۰۷.

۲. ناصر مکارم شیرازی و جمعی از همکاران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۵-۱۶.

۳. السید محمد حسین الطباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، الطبعة الرابعة، طهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ ش، ج ۴ ص ۱۳۲-۱۳۴.